

Referenda o vstupu pobaltských států do EU: vliv etnického složení na výsledky hlasování

Josef Miškovský¹

Abstract: *The EU Referendum in the Baltic Countries: Impact of Ethnic Composition on the Voting Results*

This article focuses on the course and results of the EU referendum in the Baltic countries (Lithuania, Latvia, Estonia). The ethnic composition of these countries is strongly influenced by the Soviet era, when many members of Russian-speaking nationalities moved to the Baltic countries. Now tensions and gaps between Russian-speaking nationalities and Lithuanians, Latvians and Estonians may be observed. The results of EU referendum in the Baltic countries provide an example of differences in political opinions in relation to the European Union, in which a significant influence is attributable purely to the ethnic composition.

Keywords: *Baltic countries, Estonia, European Union, Lithuania, Latvia, National composition, National minorities, Referendum*

Úvod – etnická skladba pobaltských států

Litva, Lotyšsko a Estonsko patří v důsledku historického vývoje, zejména během 20. století, k nemnoha evropským zemím, jejichž regionální vývoj je do značné míry spojen se změnami v národnostní struktuře. V roce 1918 získaly pobaltské státy nezávislost na carském Rusku², kterou však bylo nutné potvrdit diplomaticky i vojensky v následujících letech. Období po získání nezávislosti se obvykle dělí do tří základních etap:

- meziválečné období nezávislosti (1918–1940);
- období nacistické a sovětské okupace (1940–1991);
- období obnovené nezávislosti (po roce 1991).

Tyto etapy se vyznačují dynamickými změnami v politickém a geopolitickém kurzu (blíže viz např. Vaitekūnas 1992), s nimiž souvisí i dopady na ekonomickou, národnostní, demografickou či regionální strukturu Litvy, Lotyšska a Estonska (viz např. příslušné pasáže in Švec, Macura, Štoll 1996). Druhá etapa je ovlivněna především sovětskou okupací a s ní spojenou socialistickou industrializací, pokračující urbanizací (na příkladě Estonska viz Tammaru 2001, 2002), rusifikací a značným nárůstem etnické diferenciaci (viz např. v Litvě Vildziunienė

¹ Kontakt: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: josmis@seznam.cz.

² Estonsko a Lotyšsko byly zcela nově vzniklé státy, v případě Litvy lze hovořit o volné návaznosti na středověkou Litvu a pozdější polsko-litevský stát.

1999; v Lotyšsku Krišjāne, Bauls, Vilciņš 2004; v Estonsku pak Kulu, Billari 2004), stíráním rozdílů mezi regiony (jak z hlediska jejich vyspělosti, tak i jejich ekonomické či demografické struktury), úpadkem nejmenších sídel a vznikem většího počtu růstových center (viz Stanaitis 1992). Třetí etapa se vyznačuje sociálně-ekonomickou transformací, kterou lze částečně vnímat jako návrat od „zděděné“ sovětské struktury k „původní“ struktuře meziválečné a která je provázena návratem do euroatlantických struktur (viz např. Berg, Oras 2000), transformací ekonomiky a částečnou deindustrializací (blíže viz Korhonen 2001; Kultalahti, Karppi, Rantala 1997), zbrzděním urbanizace, nástupem suburbanizace, pozvolným poklesem etnické diferenciace při existenci jistého napětí mezi domácími národnostmi a ruskojazyčnými menšinami (detailněji viz např. Cepulkauskaitė 1999; Kovács 1998; Rauscherová 2007)³, růstem rozdílů mezi regiony včetně výrazného nárůstu hierarchické diferenciace mezi nimi.

Je zřejmé, že změny v ekonomickém, demografickém či politickém vývoji v pobaltských státech od 1. světové války doprovázely značné proměny v etnické struktuře těchto států. Relativně nejméně zasáhly Litvu (viz tabulka č. 1). Podíl Litevců, který mezi válkami dosahoval 84 %, se za sovětského režimu snížil jen o několik procentních bodů a nyní již dosahuje opět původní hodnoty. Podíl polské a ruské menšiny se během sovětské okupace zvýšil a nyní mírně klesá.⁴ Relativně nízký růst podílu Rusů v Litvě během sovětského období (ve srovnání s Lotyšskem a Estonskem) měl několik příčin (blíže viz Beresnevičiūtė-Nosálová 2006: 153-157). Obdobný časový průběh jako podíl Rusů vykazuje zastoupení Bělorusů a Ukrajinců, naopak v důsledku masového vraždění za 2. světové války se výrazně snížil podíl Židů, dříve druhé nejsilnější národnosti Litvy.

Tabulka č. 1. Vývoj národnostního složení Litvy.

Rok	1923		1989		2001	
	počet	%	počet	%	počet	%
Litevci	1 701 863	83,88	2 924 251	79,58	2 907 293	83,45
Poláci	65 599	3,23	257 994	7,02	234 989	6,74
Rusové	50 460	2,49	344 455	9,37	219 789	6,31
Bělorusové	4 421	0,22	63 169	1,72	42 866	1,23
Ukrajinci	43	0,00	44 789	1,22	22 488	0,65
Židé	153 743	7,58	12 392	0,34	4 007	0,12

³ Na příkladu Estonska problematiku národnostního soužití zkoumá dále Pettai (2002) nebo Kruusvall (2002), na příkladu Lotyšska Pabriks (2002).

⁴ Polská, zčásti i ruská a běloruská menšina byla v období mezi válkami zastoupena méně také proto, že východní část Litvy, kde se právě tyto menšiny koncentrují, byla v té době okupována Polskem, a do statistiky proto není zařazena.

ostatní	52 842	2,60	40 144	1,09	56 547	1,62
Celkem	2 028 971	100,00	3 674 802	100,00	3 483 972	100,00

Zdroj: Litevský statistický úřad.

Národnostní složení Lotyšska na rozdíl od Litvy prodělalo mnohem výraznější změny v absolutním i relativním vyjádření. Meziválečné Lotyšsko bylo státem s relativně silnou pozicí menšin, avšak Lotyši dosahovali 77% podílu na celkovém počtu obyvatel. Po druhé světové válce v důsledku rusifikační politiky dramaticky stoupl podíl Rusů, Bělorusů a Ukrajinců, zatímco Lotyši byli v roce 1989 jen krůček od toho, aby jejich podíl klesl pod 50 % (viz tabulka č. 2). V současné době lze opět sledovat trend poklesu podílu ruskojazyčných národností a růstu podílu národnosti domácí, v tomto případě lotyšské.

Tabulka č. 2. Vývoj národnostního složení Lotyšska.

Rok	1935		1989		2000	
	počet	%	počet	%	počet	%
Národnost						
Lotyši	1 467 035	76,97	1 387 757	52,04	1 370 703	57,66
Rusové	168 266	8,83	905 515	33,96	703 243	29,58
Bělorusové	26 803	1,41	119 702	4,49	97 150	4,09
Ukrajinci	1 844	0,10	92 101	3,45	63 644	2,68
Poláci	48 637	2,55	60 416	2,27	59 505	2,5
Litevci	22 843	1,20	34 630	1,3	33 430	1,41
ostatní	170 508	8,95	66 446	2,49	49 708	2,09
Celkem	1 905 936	100,00	2 666 567	100,00	2 377 383	100,00

Zdroj: Lotyšský statistický úřad.

Vývoj etnického složení Estonska se podobá vývoji v Lotyšsku s tím, že mezi válkami tvořili Estonci výraznější většinu (88 %) a také díky tomu jejich podíl na konci 80. let stále přesahoval 60 %. Podíl Rusů během sovětského období výrazně vzrostl (viz tabulka č. 3). Běloruská a ukrajinská národnost, zastoupené mezi válkami zcela okrajově, se staly rovněž relativně významnými etnickými menšinami. Také v Estonsku se nyní projevuje pokles podílu ruskojazyčných národností a nárůst podílu národnosti domácí, tedy estonské.

Tabulka č. 3. Vývoj národnostního složení Estonska.

Rok	1934		1989		2000	
	počet	%	počet	%	počet	%
Národnost						
Estonci	992 520	88,11	963 281	61,53	930 219	67,90
Rusové	92 656	8,23	474 834	30,33	351 178	25,63
Ukrajinci	92	0,01	48 271	3,08	29 012	2,12
Bělorusové	0	0,00	27 711	1,77	17 241	1,26
Fínové	1 088	0,10	16 622	1,06	12 195	0,89
ostatní	40 057	3,56	34 943	2,23	30 207	2,20
Celkem	1 126 413	100,00	1 565 662	100,00	1 370 052	100,00

Zdroj: Estonský statistický úřad.

Uvedené změny a trendy se v současné době odrážejí také ve volebních výsledcích a politických preferencích obyvatel Litvy, Lotyšska a Estonska. Například ve výsledcích voleb či referend podle regionů se v těchto zemích uplatňují nejen aspekty ekonomické vyspělosti a struktury nebo kulturní aspekty, ale také právě národnostní struktura jednotlivých zemí a regionů, přičemž v některých případech je etnické složení dokonce hlavním faktorem ovlivňujícím výsledky voleb či referend. V pobaltských státech, zvláště v Lotyšsku a Estonsku se tak neuplatňuje teritoriální homogenita volebního chování elektorátu, jíž se zabývají např. Chytilík a Šedo (2004), a to zejména proto, že zde není splněna jedna z základních podmínek, kterou je výrazná dominance jediné (domácí) národnosti.

Z tohoto důvodu jsou výsledky referend o vstupu do EU v pobaltských státech zajímavým a poměrně průřezovým zdrojem informací, který ukazuje na diferenciaci volebního rozhodování a zprostředkovaně i politického smýšlení v litevské, lotyšské a estonské společnosti. Umožňuje nejen vnitrostátní srovnání, ale také porovnání tří pobaltských států mezi sebou, které je u výsledků voleb vzhledem k odlišnosti politického spektra obtížnější. Cílem tohoto článku je především analyzovat výsledky referend o vstupu do EU ve třech úrovních:

- do jaké míry obyvatelstvo Litvy, Lotyšska a Estonska podporuje členství svých zemí v EU,
- zda a jak je tato podpora mezi těmito zeměmi i uvnitř nich diferencovaná,
- jaké jsou příčiny této diferenciaci.

Vzhledem k výše popsaným trendům lze v rámci těchto cílů, resp. výzkumných otázek formulovat následující hypotézy:

- Litva, Lotyšsko a Estonsko hlasovaly v souladu se snahou o odpoutání od postsovětského prostoru v referendu o vstupu do EU výrazně proevropsky.
- Nejvíce pro vstup do EU v důsledku vysokého podílu domácí národnosti hlasovali obyvatelé Litvy, v případě Lotyšska a Estonska lze předpokládat znatelnější (ale stále výrazně menšinový) podíl hlasujících proti vstupu do EU.
- Podpora vstupu do EU ve všech třech pobaltských zemích souvisí s národností. Zatímco Litevci, Lotyši a Estonci hlasovali především pro vstup, mezi ruskojazyčnými menšinami je signifikantně vyšší podíl hlasujících proti vstupu. Proto také regionální diferenciaci podpory vstupu do EU ve všech třech zemích souvisí především s etnickým složením jednotlivých regionů.

Referenda v pobaltských státech

V EU lze v zásadě rozlišit 5 typů referend souvisejících s evropskými otázkami, přičemž některá jsou relativně obvyklá a byla použita v řadě států, jiná proběhla jen jednorázově nebo v několika málo případech (viz Fiala, Pitrová 2005: 8-11). V postkomunistických nových členských zemích „východní vlny“ rozšíření EU, která proběhla v roce 2004 a pokračovala vstupem Rumunska a Bulharska v roce 2007, mělo dosud přirozeně význam pouze referendum o vstupu do EU.

Referendum má v těchto zemích relativně podobnou pozici, přestože jisté rozdíly zde pochopitelně existují. Zatímco například v Česku, Polsku nebo Estonsku má referendum relativně slabou roli a je užíváno minimálně (např. v Česku bylo referendum o vstupu do EU jediným referendem od vzniku státu v roce 1993 a byl kvůli němu přijat *ad hoc* ústavní zákon), na Slovensku nebo v Litvě je referendum poměrně často používaným instrumentem.

Litva

Litva má z pobaltských zemí v období obnovené nezávislosti relativně silnou pozici referenda v ústavním systému. Požádat o vypsání referenda mohou v Litvě buď občané pomocí petice s podpisy minimálně 300 tisíc právoplatných voličů, nebo parlament, pokud o něj požádá alespoň 1/4 jeho členů (podrobněji viz Kuchyňková 2005b: 202-204). Referendum následně vyhlašuje parlament. Referendum je mandatorní v případě změn některých článků ústavy a otázek vstupu Litvy do mezinárodních organizací předpokládajícího přesun části pravomocí litevské vlády na tuto organizaci (Dančák et al. 1999: 97; Kuchyňková 2005b: 202-204). Přestože toto opatření bylo do ústavy začleněno ihned po obnovení nezávislosti jako reakce na skončenou sovětskou okupaci ve snaze snížit pravděpodobnost jejího opakování, bylo referendum o vstupu do EU paradoxně prvním, které bylo tímto článkem vyvoláno.

Před referendem o vstupu do EU se v Litvě konalo 8 referend, což potvrzuje význam referenda v litevském politickém systému. Současně je však třeba upozornit, že se všechna konala v krátkém období let 1991–1996 a většina jich souvisela s odpoutáváním od sovětského režimu. Litevská referenda z období 1991–1996 lze rozdělit do 4 skupin (Dančák et al. 1999: 97): referendum o nezávislosti a o odchodu sovětských vojsk, ústavní referenda, systémová referenda (o změnách státní moci) a referendum o privatizaci. Podrobné výsledky všech litevských referend přibližuje Kuchyňková (2005b).

Lotyšsko

Lotyšsko má pro referendum v ústavním systému zakotveno rovněž relativně silné postavení, byť ve srovnání s Litvou je slabším a také méně využívaným nástrojem. Většina textu lotyšské ústavy je pouze s drobnými úpravami převzata z meziválečné ústavy lotyšského státu a týká se to i ustanovení ohledně referenda (blíže viz Kuchyňková 2005c: 251-255). V tom se Lotyšsko odlišuje od Estonska i Litvy. Povinnost vypsat referendum o vstupu Lotyšska do EU byla do ústavy na rozdíl od Litvy výslovně a účelově zařazena až před jeho předpokládaným vyhlášením.

Před rokem 2003 se referendum konalo v období obnovené nezávislosti Lotyšska na rozdíl od Litvy pouze třikrát: v březnu 1991 o lotyšské nezávislosti, v říjnu 1998 o odvolání novely zákona o lotyšském občanství a v listopadu 1999 o odvolání novely zákona o státních penzích (k výsledkům podrobněji viz Kuchyňková 2005c: 255-257).

Estonsko

Institut referenda má v Estonsku ve srovnání s Lotyšskem a zejména Litvou slabou pozici, přestože ústava meziválečného Estonska zmiňovala referendum a lidovou iniciativu jako vyjádření suverenity estonského lidu nadřazenou rozhodnutí parlamentu (blíže viz Kuchyňková 2005a: 224-225) a referendum bylo v tomto období několikrát použito. Po obnovení nezávislosti bylo referendum v Estonsku dlouho mandatorní pouze v případě změn některých článků ústavy. Předmětem referenda nesměly být záležitosti týkající se mj. ratifikace mezinárodních smluv (viz např. Dančák et al. 1999: 97), přičemž například Kubát (2001) uvádí, že ve společnosti výrazně převažoval názor, že o vstupu do EU má rozhodnout právě referendum. Byla tedy nutná speciální novelizace ústavy parlamentem (blíže Kuchyňková 2005a: 225-227).

Před lidovým hlasováním o vstupu do EU se v období obnovené nezávislosti konalo v Estonsku referendum pouze dvakrát. První v roce 1991 se opět týkalo nezávislosti Estonska na Sovětském svazu, druhé o rok později pak otázky schválení estonské ústavy s dodatečnou otázkou, zda se žadatelé o estonské občanství, kteří o něj požádali před 5. 6. 1992, mohou zúčastnit prvních parlamentních a prezidentských voleb. Blíže o výsledcích referend v Estonsku informuje např. Kuchyňková (2005a: 227-229).

Průběh a výsledky referenda o vstupu do EU

Vstup do Evropské unie chápou reformně smýšlející občané a představitelé pobaltských zemí obvykle jako vyvrcholení návratu do Evropy. Ve srovnání s Českem a zeměmi Visegrádu

bylo ještě před vstupem možné pozorovat tendenci považovat vstup do EU nejen za nástroj pro ekonomický a společenský rozvoj, ale také za cíl transformace společnosti a zahraniční politiky. Pro Pobaltí navíc měl totiž vstup do EU jak ekonomický, tak i politický a bezpečnostní rozměr a představoval v jistém smyslu alternativu členství v NATO (koncept tzv. *soft-security*), s nímž nesouhlasilo Rusko, přičemž proti členství Pobaltí v EU naopak příliš nevystupovalo.

Podpora vstupu do EU se v pobaltských státech vyvíjela relativně dynamicky. Zatímco např. v Česku byla podle průzkumů podpora vstupu do EU dlouhodobě stabilní (viz např. Dostál 2002: 121) a teprve v posledních měsících před vstupem zaznamenala růst, v pobaltských zemích byla podpora v čase mnohem více rozkolísaná a v posledních letech před samotným referendem nabrala dřívější a jednoznačnější trend směrem k podpoře vstupu. To lze přičíst především větší rozkolísanosti politické scény (časté změny vlád a parlamentních frakcí zejména v případě Litvy a Lotyšska), roli ruskojazyčné menšiny⁵ i politické iniciativě samotného Ruska. Vývoj podpory vstupu do EU byl ve srovnání s Českem ovlivněn také výraznějšími (převážně pozitivními) změnami v ekonomickém vývoji, větší angažovaností různých skupin mimo hlavní politické dění (médií, církví, firem apod.) pro vstup do EU a také silnou podporou východního rozšíření EU především ve skandinávských zemích, které hrály roli „advokáta“ ve prospěch všech uchazečů, ale pochopitelně především těch pobaltských,⁶ což se projevilo i na smýšlení obyvatel pobaltských zemí.

Referenda o vstupu do EU se v devíti zemích „východní vlny“ rozšíření odehrála během roku 2003. Ve všech referendech se obyvatelé vyslovili pro vstup, na Kypru rozhodl o vstupu do EU parlament. Základní informace o referendech a jejich výsledky přibližuje následující tabulka č. 4.

⁵ Ruskojazyčná menšina ve vstupu do EU zprvu pragmaticky spatřovala možnost růstu životní úrovně a garanci svých práv, a to zvláště v případě těch obyvatel, kteří nemají státní občanství. Tito „neobčané“ se však samozřejmě nemohli referenda o vstupu do EU zúčastnit. U ruskojazyčných občanů v samotném referendu nakonec převážil euroskeptický postoj, který lze interpretovat jako výraz nesouhlasu s ekonomickým vývojem a politickým kurzem po roce 1991.

⁶ Podpora rozšíření EU v Německu a Rakousku, které mohly být „advokátem“ visegrádských zemí, byla mnohem vlažnější (viz např. Dostál 2002) z důvodu upřednostňování prohloubení evropské integrace před jejím rozšířením i praktických obav z dopadu rozšíření na pracovní trh, konkurenceschopnost firem apod.

Tabulka č. 4. Srovnání průzkumů veřejného mínění a výsledků.

Stát	Datum referenda (2003)	Volební účast (%)	Výsledek referenda		Veřejné mínění (říjen 2001)		
			pro (%)	proti (%)	pro (%)	proti (%)	ost. (%)
Malta	8. 3.	91,0	53,65	46,35	40	36	24
Slovinsko	23. 3.	60,3	89,61	10,39	56	22	22
Maďarsko	12. 4.	45,6	83,76	16,24	70	10	20
Litva	10.–11. 5.	63,4	91,07	8,93	50	20	30
Slovensko	16.–17. 5.	52,2	93,72	6,28	66	11	23
Polsko	7.–8. 6.	58,9	77,45	22,55	54	26	20
Česko	13.–14. 6.	55,2	77,33	22,67	54	18	28
Estonsko	14. 9.	64,0	66,83	33,17	38	27	35
Lotyšsko	20. 9.	72,5	67,47	32,53	46	32	22
Kypr	–	–	–	–	62	25	13

Zdroj: Upraveno podle dat ČSÚ a podle Dostála (2002).

Pozn.: Sloupec „ost.“ ve výsledcích průzkumu veřejného mínění uvádí podíl nerozhodnutých a těch, kteří se referenda nebudli zúčastnit.

Na Kypru (resp. v jeho řecké části) se referendum nekonalo, o vstupu rozhodl parlament.

Následující podkapitoly charakterizují kampaně, průběh a výsledky referend v jednotlivých pobaltských zemích.

Litva

Evropské referendum v Litvě, resp. samotný proces vstupu Litvy do EU byl komplikovaný kaliningradskou otázkou. Na Kaliningradskou oblast bylo počátkem 90. let z ruské strany nahlíženo jako na potenciální otevřenou obchodní zónu, která by se stala ruským „oknem do Evropy“, a svým způsobem by tak nahradila roli pobaltských států v SSSR. S rostoucími nadějemi Litvy a Polska na vstup do EU a NATO však začalo Rusko upřednostňovat především vojensko-strategickou roli Kaliningradské oblasti. Podle Kuchyňkové (2005b) se zájem Ruska o ekonomický růst Kaliningradské oblasti zvýšil až s nástupem Vladimira Putina do funkce prezidenta, a to z důvodu pragmatické úvahy využití jednoznačného potenciálu daného geografickou polohou při současném přiblížení se Evropské unii právě na základě rostoucích ekonomických vazeb.

Litva do roku 2003 umožňovala volný pohyb osob a také bezcelní obchod mezi Kaliningradem a svým územím. Teprve měsíc před konáním evropského referenda v Litvě byl s Ruskem dohodnut režim pohybu mezi Ruskem a jeho kaliningradskou exklávou při současném zrušení volného pohybu osob mezi Kaliningradskou oblastí a Litvou.

Referendum o vstupu Litvy do EU se konalo jako první v pořadí mezi pobaltskými zeměmi. Vstup do EU měl podporu všech významných politických stran včetně tehdejšího premiéra Brazauskase a prezidenta Paksase (viz např. Švec 2003 nebo Kuchyňková 2005b: 213–215). Švec (2003) uvádí, že určité obavy panovaly pouze o konkurenceschopnost litevského

zemědělství, odstavení jaderné elektrárny u Ignaliny⁷ a vyřešení zmíněné kaliningradské otázky. Euroskeptiků bylo minimum, jednalo se buď o nacionálně smýšlející jednotlivce, občanská sdružení nebo o okrajové populistické strany. Své vystupování proti vstupu do EU založili na kritice jednostranně a obecně pojaté vládní kampaně, která občanům vnucuje vstup do EU jako jedinou alternativu (blíže viz Kuchyňková 2005b: 213-214).

Kampaň ke vstupu Litvy do EU proto byla pojata výrazně proevropsky a i na nejvyšší politické úrovni měla neobvykle populární formu. V kampani se angažovaly také subjekty mimo politickou scénu – Švec (2003) např. uvádí, že největší litevský pivovar se do kampaně zapojil prodejem nového piva Euroalus („Europivo“), které prodával o 30 % levněji než jiné značky. Důležitou roli sehrálo proevropské působení litevské katolické církve, která je společensky velmi vlivná (Kuchyňková 2005b: 212-215). Oficiální vládní kampaň byla založena na pozitivěch ekonomické transformace a růstu životní úrovně, kladnou roli sehrála také návštěva evropského komisaře pro rozšíření Güntera Verheugena dva týdny před konáním referenda (viz Švec 2003; Kuchyňková 2005b: 212-214).

Průzkumy z konce roku 2002 a počátku roku 2003 ukazovaly jasně proevropský postoj litevských občanů, a to ještě před zahájením zmíněné vládní kampaně. Švec (2003) uvádí, že na konci roku 2002 bylo podle průzkumu veřejného mínění 68 % respondentů pro vstup a pouze 18 % proti vstupu do EU, a současně upozorňuje, že hlavním potenciálním problémem referenda se stala nutnost splnit 50% účast voličů v referendu. Referendum se konalo 10.–11. 5. 2003 (sobota a neděle), po oba dny od 6.00 do 22.00. Hlasovat směli občané Litevské republiky, kteří k datu konání referenda dosáhli 18 let věku kromě občanů uznaných za nesvéprávné.

První den referenda skončil v Litvě rozpaky nad nízkou účastí – hlasovalo jen 23,01 % voličů z důvodu nepříliš velkého zájmu a pravděpodobně i odjezdu některých obyvatel za rekreací na víkend mimo bydliště. Švec (2003) uvádí, že nejnížší byla účast v regionu Šalčininkai a také ve Vilniusu, z čehož lze usuzovat, že nezájem o referendum panoval především v regionech, kde žijí národnostní menšiny, zejména polská. Následně proto intervenovali v médiích litevští politici včetně premiéra Brazauskase a prezidenta Paksase a také duchovní, přičemž apelovali v souladu se zákazem kampaně „pro“ nebo „proti“ v průběhu konání referenda pouze na to, aby voliči přišli hlasovat (Kuchyňková 2005b: 215). Také na nedělních mších vyzývali duchovní k účasti v referendu. Kuchyňková (2005b) dokonce uvádí, že síť supermarketů TV Market nabízela v neděli zákazníkům, kteří se prokázali volebním lístkem, pivo,

⁷ Dohodnuté odstavení k roku 2009 má být finančně kompenzováno z rozpočtu EU.

čokoládu a prací prášky za symbolický 1 litevský cent. Tyto aktivity v neděli opravdu stimulovaly účast voličů až na 63,4 %, z nichž se drtivá většina 91 % vyjádřila pro vstup Litvy do EU (druhý nejvyšší podíl po Slovensku z 9 zemí, kde se v roce 2003 konalo evropské referendum). 16. 10. 2003 bylo litevské referendum ratifikováno parlamentem.

Nejvyšší účast vykázaly i v konečných výsledcích regiony s velkou dominancí Litevců podporujících konzervativní pravicové strany v čele s Vlasteneckou unií. Nejnížší účast měly naopak regiony s menšinami a regiony volící převážně levicové strany (viz příloha č. 1). Národnostní rozdíly v litevském elektorátu se tak projeví nejen ve výsledcích referenda, ale výrazně také v účasti voličů, což Litvu výrazně odlišuje od Lotyšska i Estonska. Jednoznačně nejvyšší účast vykazovaly „litevské“ regiony, naopak občané z „polských“, případně „ruských“ regionů se referenda účastnili méně (viz tabulka č. 5). Výrazně nejnížší účast vykázal region Visaginas (město postavené za sovětského režimu pro zaměstnance jaderné elektrárny, kteří jsou převážně ruské národnosti) a dále regiony Šalčininkai a Vilnius-venkov s nadpoloviční většinou Poláků. Korelaci mezi účastí v referendu a podílem méně početných národností v jednotlivých litevských regionech již nelze jednoznačně interpretovat tak, že tyto národnosti hlasovaly převážně pro, nebo proti, ale spíše že příslušníci těchto národností žijí v regionech, které hlasovaly pro, nebo proti (ať již z důvodů etnických, nebo jiných). V případě litevských Ukrajinců a Bělorusů je však pravděpodobné, že vykazovali ve shodě s litevskými Rusy relativně nižší účast a nižší podíl hlasů pro vstup do EU.

V případě referenda o vstupu Litvy do EU platilo takřka bezvýhradně, že regiony (a pravděpodobně tedy i národnosti) s nízkou účastí měly také nejnížší podíl hlasujících pro vstup (viz příloha č. 1 a tabulka č. 5). Výrazně proevropsky tedy hlasovali Litevci, naopak nejméně hlasů pro vstup odevzdávali Rusové, pravděpodobně i Ukrajinci a Bělorusové⁸. „Polské“ regiony vykazovaly sice signifikantně podprůměrný podíl hlasujících pro vstup, ale v menší míře než regiony „ruské“, potažmo „běloruské“ či „ukrajinské“.

⁸ Je však třeba zdůraznit, že výrazná většina voličů hlasovala pro vstup ve všech regionech Litvy (nejméně ve Visaginasu, kde však bylo pro vstup stále 78,4 % hlasujících), tzn. i litevští Rusové, Poláci a další národnosti se v referendu vyjádřili jednoznačně proevropsky. Nepřímo lze dovodit, že mezi etnickými Litevci byl podíl hlasujících pro vstup vyšší než 95 % a mezi ostatními nejpočetnějšími národnostmi se pohyboval mezi 75 % a 90 %. Sekundárně je možné z výsledků referenda vysledovat mírně vyšší podporu vstupu ve městech ve srovnání s venkovem, což je dáno vyššími příjmy a životní úrovní, nižší nezaměstnaností a možnými obavami venkova z konkurenceschopnosti litevského zemědělství po vstupu do EU.

Tabulka č. 5. Závislost výsledků referenda a národnostní struktury litevských regionů.

národnost	Litevci	Poláci	Rusové	Bělorusové	Ukrajinci	Židé	Němci	Tataři	Lotyšši
korelace s podílem hlasů pro vstup do EU	0,785	-0,664	-0,568	-0,708	-0,457	-0,098	0,099	-0,479	0,004
korelace s podílem zúčastněných voličů	0,658	-0,438	-0,619	-0,678	-0,599	-0,102	-0,174	-0,561	0,053

Zdroj: Výpočet na základě údajů Litevské centrální volební komise.

Pozn.: Údaje představují korelační koeficient mezi podílem hlasů pro vstup do EU, resp. podílem zúčastněných voličů a podílem dané národnosti v jednotlivých litevských regionech (60 samosprávných územních jednotek, tzv. „savivaldybė“, dříve „rajonas“). Údaje o podílu národností jsou ze sčítání lidu v roce 2001 <http://db.stat.gov.lt/sips/Database/cen_en/databasetree.asp>. Korelační koeficient nabývá hodnot od -1 (absolutní negativní závislost, tzv. „čím více, tím méně“), přes 0 (nezávislost) do +1 (absolutní pozitivní závislost, tzv. „čím více, tím více“).

Lotyšsko

Lotyšsko se v období před konáním referenda o vstupu do EU vyznačovalo výrazně diverzifikovanější politickou scénou a s tím související názorovou různorodostí ohledně členství v EU. Koncem 90. let, kdy začalo úsilí Lotyšska o vstup do EU nabírat přesnějších obrysů, dosahovala podpora vstupu mezi lotyšskými občany podle průzkumů jen asi 1/3 (např. v roce 1997 to bylo 34 %; viz Dančák et al. 1999: 200), což bylo výrazně méně než na počátku 90. let. Švec (2003) hovoří dokonce o lotyšské skepsi vůči EU, která trvala i v období několika měsíců před konáním referenda, kdy bylo podle průzkumů příznivců vstupu jen o málo více než odpůrců. Mezi pravděpodobnými příčinami byl logický pokles podpory společenským změnám včetně integrace do Evropy během prvních let transformace a polovičatost reformů v této fázi. Švec (2003) uvádí také problém konkurenceschopnosti lotyšského zemědělství po vstupu do EU a zejména pak otázku (ne)integrace ruské menšiny, která má i sociální a ekonomický rozměr. Je třeba zmínit, že v této souvislosti měla EU dlouho řadu výhrad vůči Lotyšsku, což mohlo mít zpětný dopad v podobě euroskeptických nálad mezi lotyšskými obyvateli. Někteří autoři poukazují i na počáteční důraz lotyšské zahraniční politiky na pobaltskou spolupráci a na zanedbanou mediální kampaň v Lotyšsku (Dančák et al. 1999: 199-201; Švec 2003) i jeho mediální obraz v zahraničí. Kuchyňková (2005c) podrobně rozebírá vnitropolitické problémy včetně hrozby pádu vlády na počátku roku 2003 navzdory tomu, že na potřebnosti vstupu do EU se všechny tehdejší vládní strany jednoznačně shodovaly⁹.

⁹ Při odvrácení vládní krize osobně intervenovala lotyšská prezidentka Vaira Vīķe-Freibergová, která poukazovala na to, že otázka vstupu do EU je pro Lotyšsko nepoměrně důležitější než vnitropolitické záležitosti, které vstup mohou ohrozit. V. Vīķe-Freibergová patřila k nejvýraznějším zastáncům vstupu do EU a vzhledem k relativně vysoké oblibě, již se těšila u veřejnosti, patřila k politikům, kteří veřejné mínění ve smyslu proevropské orientaci ovlivnili nejvíce.

Těmito vládními stranami byly První lotyšská strana, Nová doba tehdejšího premiéra Repšeho a koalice strany „Za vlast a svobodu“ a Lotyšského hnutí za národní nezávislost. Argumentace pro vstup většinou vycházela z upevnění pozice Lotyšska na mezinárodní politické scéně, definitivního oddělení od sovětského dědictví, ekonomického rozvoje, růstu životní úrovně a možného získání finančních prostředků ze strukturálních fondů (blíže viz Kuchyňková 2005c: 262-265).

Euroskeptické názory vycházely především od sociálně slabších skupin obyvatel (důchodců, zemědělců) a starších příslušníků ruskojazyčných menšin s vědomím, že vstup do EU znesnadní cestování do Ruska,¹⁰ avšak přejímaly je i další skupiny obyvatel (viz Švec 2003) a také některé politické strany. Ty kromě argumentace ohledně osudu lotyšského zemědělství po vstupu do EU sázely také na nacionalistickou rétoriku a hledaly „paralely“ mezi EU a SSSR. Je tedy zřejmé, že pod společným zájmem zamezit vstupu Lotyšska do EU se sešly zcela odlišné politické skupiny hájící jinak často opačné zájmy. Blok euroskeptiků tedy měl na lotyšské politické scéně nepřehlédnutelné místo, čímž se Lotyšsko výrazně lišilo od Litvy, kde významnější protievropská opozice vůbec neexistovala, i od Estonska, kde se objevila až těsně před samotným referendem a souvisela spíše s vnitrostranickým bojem (viz Kuchyňková 2005c: 262-263).

Referendum o vstupu Lotyšska do EU bylo ze zmíněného důvodu rozpačité podpory vstupu do EU v lotyšské veřejnosti záměrně posunuto na konec pořadí hlasujících zemí. Bylo totiž možné očekávat dopad pozitivních výsledků referend v dalších zemích (někteří autoři tento jev charakterizují jako „dominový efekt“, viz např. Kuchyňková 2005c: 265), po nichž Lotyšsku vlastně nezbude jiná volba než vstup do EU, pokud nechce zůstat „ostrovem“ mimo ni.

Průzkumy v průběhu roku 2003 ukazovaly na růst podílu obyvatel, kteří vstup do EU podporují. Výsledek referenda však byl do poslední chvíle velmi nejistý a vládní proevropská kampaň, která přes svou rozpačitost zřejmě část voličů přiměla hlasovat pro vstup, naplno probíhala ještě několik dnů před konáním referenda. Referendum o vstupu Lotyšska do EU se konalo 20. 9. 2003 od 7.00 do 22.00 hodin. Hlasovat směli občané Lotyšské republiky, kteří k datu referenda dosáhli 18 let věku. Hlasovat tedy nesměli „neobčané“¹¹ a dále občané ve výkonu trestu odnětí svobody a občané uznání za nesvéprávné. Účast i výsledky referenda byly

¹⁰ Švec (2003) upozorňuje na generační rozdíl mezi ruskojazyčnými obyvateli Lotyšska. Mladší lotyšští Rusové, Bělorusové či Ukrajinci naopak nahlíželi na vstup do EU pragmaticky jako na příležitost migrace za prací, růstu životní úrovně i garance svých práv v Lotyšsku.

¹¹ Termín „neobčan“ (lot. „nepilsonis“) se v Lotyšsku používá poměrně běžně i jako oficiální označení obyvatel bez státního občanství.

vzhledem k dlouho rozpačitému postoji lotyšského obyvatelstva ke vstupu do EU překvapivé. Referenda se zúčastnilo 72,5 % voličů (po Maltě druhá nejvyšší účast ze všech 9 zemí, kde v daném roce evropské referendum probíhalo). Pro vstup do EU se vyslovilo přes 67 % hlasujících.

Účast při referendu byla obecně vyšší ve městech, resp. metropolitních územích než na venkově a také v etnicky „lotyšských“ než v „ruských“ regionech.¹² Vysledovat lze i souvislost mezi účastí a výsledkem referenda – vyšší účast zaznamenávaly spíše regiony, v nichž se voliči častěji vyjadřovali pro vstup do EU, a naopak. Ve srovnání s Litvou však nelze vyvodit jednoznačný závěr, že účast v referendu souvisí s etnickou strukturou (viz tabulka č. 6).

U výsledků referenda o vstupu do EU v Lotyšsku je naopak souvislost s etnickou strukturou velmi výrazná. Nejvíce pro vstup byli hlasující v centrálních, převážně venkovských oblastech Kurzeme a Vidzeme (zejména Valmiera, Valka, Cēsis, Kuldīga, Limbaži – všude přes 80 % hlasů pro vstup), což lze jednoznačně přičíst nízkému podílu národnostních menšin. Ze 7 největších (tzv. republikových) měst pak hlasovali nejčastěji pro vstup do EU obyvatelé Liepāji a Ventspilsu – zde hrála roli relativní převaha lotyšské národnosti a jistě také ekonomická vyspělost těchto dvou významných přístavů. Na opačném pólu se ocitly regiony s převahou ruskojazyčného obyvatelstva, přičemž na rozdíl od Litvy se v Lotyšsku vyskytly i takové, kde obyvatelé dominantně hlasovali proti vstupu do EU (viz příloha č. 2). Patří mezi ně Daugavpils-město, Rēzekne-město, Krāslava a Daugavpils-venkov, jen těsně pro vstup do EU byli hlasující v regionu Ludza. Uvedených 5 regionů se územně prakticky překrývá s oblastí Latgale, která je v rámci Lotyšska kromě pestrého etnického složení s dominancí ruskojazyčného obyvatelstva také regionem se specifickým informačním prostředím (regionální deníky, školy apod.) a rovněž nejvíce problémovým regionem z hlediska ekonomického (blíže viz Smagars 2003, který v této souvislosti hovoří přímo o předělech a bariérách uvnitř Lotyšska).

Jednoznačné souvislosti mezi etnickou strukturou a výsledkem hlasování o vstupu Lotyšska do EU si všímá také Eglājs (2003). Výraznou pozitivní korelaci mezi podílem lotyšské národnosti a podílem hlasů pro vstup do EU dokládá mapkami s vyznačením obou proměnných za jednotlivé obce a města v Lotyšsku, kde se hodnoty těchto proměnných v jednotlivých obcích

¹² Nejvyšší účast (81,4 %) zaznamenal region Riga-venkov, kde se nachází řada menších a středně velkých měst funkčně spjatých s Rigou a kde je podíl lotyšské národnosti mírně nad celostátním průměrem. Naopak nejnižší účast měly regiony Daugavpils-město, Krāslava a Daugavpils-venkov s početnou ruskou (ale též běloruskou a polskou) menšinou a převážně venkovským charakterem (Daugavpils je sice podle počtu obyvatel druhé největší lotyšské město, ale je poměrně izolovaným centrem, které si kolem sebe nevytváří výraznější aglomeraci).

téměř dokonale překrývají. Jak ukazuje tabulka č. 6, je tato pozitivní závislost zjevná i v případě, že tyto proměnné posuzujeme v hranicích lotyšských regionů (rajonsů), a stejně signifikantní je i opačná (negativní) závislost mezi podílem Rusů a podílem hlasů pro vstup do EU. „Ne“ Evropské unii vyslané voliči z Latgale dokládá také negativní závislost podílu hlasů pro vstup do EU a podílu běloruské a polské národnosti.

Tabulka č. 6. Závislost výsledků referenda a národnostní struktury lotyšských regionů.

národnost	Lotyši	Rusové	Bělorusové	Ukrajinci	Poláci	Litevci	Židé	Romové	Němci
korelace s podílem hlasů pro vstup do EU	0,869	-0,872	-0,547	-0,073	-0,729	0,292	-0,475	0,054	0,130
korelace s podílem zúčastněných voličů	0,207	-0,159	-0,303	0,390	-0,454	-0,020	0,175	0,170	0,558

Zdroj: Výpočet na základě údajů Lotyšské centrální volební komise.

Pozn.: Údaje představují korelační koeficient mezi podílem hlasů pro vstup do EU, resp. podílem zúčastněných voličů a podílem dané národnosti v jednotlivých lotyšských regionech (33 okresů, tzv. „rajons“, z toho 7 samostatných republikových měst). Údaje o podílu národností jsou ze sčítání lidu v roce 2000 <<http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgim/base/sae8dev.aktiv03era.vjs>>. Korelační koeficient nabývá hodnot od -1 (absolutní negativní závislost, tzv. „čím více, tím méně“), přes 0 (nezávislost) do +1 (absolutní pozitivní závislost, tzv. „čím více, tím více“).

Estonsko

Vstup Estonska do EU stejně jako v Litvě dlouhodobě podporovaly všechny významné strany estonského politického spektra kromě konzervativní, nacionalistické a dlouhodobě euroskeptické Estonské lidové strany, s jejímž stanoviskem spíše latentně souhlasilo několik nacionálně orientovaných někdejších disidentů (Dančák et al. 1999: 52-54). Mezi jejich argumenty se opět objevovaly paralely mezi EU a SSSR, „diktát“ ze strany EU vůči menším členským zemím, ale také vcelku logická obava z konce liberální a úspěšné transformační cesty, kterou Estonsko prošlo v 90. letech, a nástupu evropské sociální politiky plné regulací, přičemž naopak aspekt zemědělství a jeho konkurenceschopnosti v argumentech euroskeptiků příliš nezazněl (blíže viz Kuchyňková 2005a: 231). Švec (2003) uvádí, že euroskeptici argumentovali také obavami z přílivu imigrantů po vstupu do EU.

Všechny ostatní významné strany (zejména Vlastenecká unie, Umírnění, Estonská reformní strana) podporovaly vstup Estonska do EU za předpokladu, že bude schválen v referendu. V kampani za přistoupení Estonska k EU, která byla podle Švece (2003) cílena především na podnikatele, studenty a důchodce, figurovali všichni nejvyšší političtí představitelé v čele s prezidentem Arnoldem Rüütelem a premiérem Juhanem Partsem. Za vstup do EU se

však již během kampaně postavila také největší estonská církev, evangelická luteránská.¹³ Argumentace zastánců přistoupení k EU sahala od emocionálních pocitů přes geopolitické souvislosti až po pragmatické a ekonomické aspekty. Důležitý byl také argument pozitivního dopadu samotného přístupového procesu a hrozba ukončení přílivu peněz z evropských fondů (Kuchyňková 2005a: 232-233).

Nevládní Estonská strana středu (ve skutečnosti spíše levicová, v čele s několika reformními komunisty konce 80. let, která se mj. staví vstřícně vůči ruské menšině) původně prosazovala vstup bez nutnosti vypisovat referendum, přičemž tak činila z pragmatických důvodů, tzn. jakési „nevyhnutelné“ mezinárodně-politické reality a garance ochrany zájmů národnostních menšin v Estonsku (Dančák et al. 1999: 52-54). Během svého vládního působení v roce 2002 se dokonce podílela na přípravě estonského členství v EU. Pouhý měsíc před konáním referenda se však členové strany na sjezdu rozdělili na 3 části: největší část se vyjádřila proti vstupu a dvě přibližně stejně velké skupiny se vyslovily pro vstup, resp. pouze občanům doporučily účast v referendu (blíže viz Švec 2003; Kuchyňková 2005a: 238-239).

Z průzkumů na konci 90. let vyplývalo, že vstup do EU má větší podporu ve městech a v severních částech země než na venkově a v jižních oblastech.¹⁴ Euroskepticismus v jižních částech Estonska nevyplýval z *apriori* protievropského postoje, ale spíše z obav o ztrátu obtížně obnovované národní identity, o osud zemědělství a sociálního zabezpečení, zatímco ruská menšina (koncentrovaná spíše v průmyslových oblastech a městech na severu, zejména v severovýchodní oblasti Ida-Virumaa i v Tallinnu) smýšlela v této době spíše proevropsky s poukazem na potenciál zlepšení životní úrovně a garanci svých národních práv a zájmů (Dančák et al. 1999: 52-54). Diferenciace podle věku se spíše než vlastní podpory vstupu týkala účasti v případném referendu (zájem o účast byla nejvyšší mezi staršími obyvateli, nejnižší mezi mladšími; Dančák et al. 1999: 48-54). Na konci roku 2002 dosahovala podpora vstupu Estonska do EU podle průzkumů jen asi 45 % (listopad), resp. 57 % (prosinec). Švec (2003) tudíž shrnuje společenské klima před referendem o vstupu do EU v Estonsku ve srovnání s ostatními kandidátskými zeměmi jako relativně euroskeptické, což bylo vzhledem k úzkému propojení estonské ekonomiky a společnosti s Finskem a Švédskem (tedy EU) překvapivé.

¹³ Na rozdíl od Litvy není pozice církve v Estonsku zdaleka tak silná. Estonsko má také jeden z nejvyšších podílů ateistů na celkovém počtu obyvatel mezi všemi evropskými zeměmi.

¹⁴ Platí, že estonský sever je převážně urbanizovaný, zatímco jih je rurálnější.

Z tohoto důvodu se estonské referendum o vstupu do EU konalo poměrně pozdě – Estonsko bylo z 9 zemí osmé v pořadí a za ním již následovalo pouze dle průběžných průzkumů ještě více euroskeptické Lotyšsko. Referendum se uskutečnilo 14. 9. 2003 od 9.00 do 20.00.¹⁵ Hlasovat směli občané Estonska, kteří k datu referenda dosáhli 18 let věku.

Účast v referendu, která v Estonsku nepodmiňuje jeho platnost, dosáhla 64,06 %, což bylo více než v parlamentních volbách konaných krátce před tím (Švec 2003). Nejvyšší účast mezi estonskými regiony vykázal Tallinn a přilehlá oblast Harjumaa, nejnižší pak severovýchodní Ida-Virumaa a také jižní části Estonska, tedy vesměs regiony s horší hospodářskou situací a částečně také s podílem národnostních menšin, zejména ruské, přičemž ve srovnání s Litvou a Lotyšskem není závislost účasti na etnické struktuře příliš zjevná. Účast v jednotlivých regionech se celkově příliš nelišila a kolísala od 56 % do 69 % oprávněných voličů.

Pro vstup Estonska do EU se vyslovilo téměř 67 % hlasujících, což je prakticky stejně jako v Lotyšsku. Také výsledky referenda nevykazují ve srovnání s Lotyšskem, ale ani Litvou příliš velkou regionální diferenciaci. Pro vstup se vyslovily (nepočítáme-li hlasy ze zahraničí) zejména město Tartu a přilehlá oblast Tartumaa, Tallinn a přilehlá oblast Harjumaa a dále centrální oblasti Järvamaa a Viljandimaa. Naopak nejvíce proti hlasovali voliči v Ida-Virumaa a regionech na jihu a jihovýchodě země. Přestože jednotlivé zdroje (např. Švec 2003 nebo Kuchyňková 2005a: 240) dávají výsledky referenda v Estonsku do souvislosti s národnostní strukturou podobně jako v Lotyšsku, podrobnější analýza ukazuje, že se jedná o vliv sekundární a méně významný. Zatímco v Lotyšsku lze jednoznačně tvrdit, že regiony s národnostními menšinami hlasovaly proti vstupu do EU a „lotyšské“ regiony pro vstup, v Estonsku takový závěr vyvodit nelze (viz také korelační koeficienty uvedené v tabulce č. 7). Obyvatelé Tallinnu, okolní oblasti Harjumaa a města Tartu patřili k největším zastáncům připojení k EU, přestože značnou část z nich tvoří Rusové. Naopak relativně „protievropské“ regiony na jihu a jihovýchodě země vykazují výrazně podprůměrné zastoupení ruské menšiny. Souvislost mezi euroskepticismem a přítomností ruské menšiny tak jednoznačně potvrzuje pouze Ida-Virumaa s nejvyšší koncentrací Rusů a současně nejnižší podporou vstupu do EU. Hlavní důvody regionální diferenciace výsledků referenda jsou proto především ekonomické. Proti vstupu do EU hlasovaly zejména regiony, které se potýkají s ekonomickými problémy, ať už se jedná o regiony hospodářsky zaostávající (jihovýchod Estonska), nebo o regiony strukturálně postižené (Ida-Virumaa), pro vstup hlasovaly hlavně vyspělé metropolitní regiony. To, že v některých

¹⁵ Od 8. do 10. 9. 2003 bylo možné hlasovat mimo místo bydliště nebo v zahraničí.

hospodářsky problémových regionech (opět zejména Ida-Virumaa) žijí Rusové, může s hospodářskými problémy souviset, ale přímá souvislost mezi ruskou menšinou a protievropským postojem je slabá.

Tabulka č. 7. Závislost výsledků referenda a národnostní struktury estonských regionů.

národnost	Estonci	Rusové	Ukrajinci	Bělorusové	Finové	Tataři	Lotyšši
korelace s podílem hlasů pro vstup do EU	0,258	-0,290	0,086	-0,223	0,144	-0,046	-0,237
korelace s podílem zúčastněných voličů	0,133	-0,173	0,315	0,007	-0,229	0,194	-0,136

Zdroj: Výpočet na základě údajů Estonské národní volební komise.

Pozn.: Údaje představují korelační koeficient mezi podílem hlasů pro vstup do EU, resp. podílem zúčastněných voličů a podílem dané národnosti v jednotlivých estonských regionech (15 okresů, tzv. „maakond“, z nichž jsou zvlášť vyčleněna 2 největší města Tallinn a Tartu). Údaje o podílu národností jsou ze sčítání lidu v roce 2000 <<http://www.vvk.ee/rb03/tulemus/engbaaletus.html>>. Korelační koeficient nabývá hodnot od -1 (absolutní negativní závislost, tzv. „čím více, tím méně“), přes 0 (nezávislost) do +1 (absolutní pozitivní závislost, tzv. „čím více, tím více“).

Závěr

Před konáním referenda o vstupu do EU bylo možné v pobaltských zemích pozorovat různé názorové proudy a různou míru názorových rozdílů. Litva patřila k nejvíce „eurooptimistickým“ zemím, a to jak podle průzkumů veřejného mínění, tak podle postoje politické reprezentace a významných politických stran. Lotyšsko i Estonsko naopak podle průzkumů veřejného mínění dlouho vykazovaly značně rezervovaný postoj vůči EU.

Předpoklad, že pobaltské státy patří k nejvíce proevropsky naladěným zemím mezi těmi, které do EU vstupovaly v roce 2004, se spíše nepotvrzuje. Pouze Litva v referendu řekla vstupu do EU „ano“ drtivou většinou hlasů. V případě Lotyšska a Estonska sice referenda rovněž skončila jednoznačně kladným výsledkem, ale v kontextu výsledků referend v ostatních zemích byl výsledek nepříliš výrazný.

S tím souvisí také diferenciací výsledků referenda u trojice pobaltských zemí. Potvrzuje se předpoklad, že Litva hlasovala výrazněji více proevropsky, což lze připisovat vlivu klíčových institucí (politických stran, církví i privátních subjektů) i relativně bezproblémovému soužití mezi národnostmi v Litvě. Naopak v Lotyšsku i Estonsku dosáhli euroskeptici znatelně výraznějšího průběhu kampaně před konáním referenda i v jeho samotných výsledcích. Připisovat to lze výraznějšímu postavení euroskeptických politických stran a dalších subjektů ve společnosti, výraznou roli sehrává i vysoký podíl převážně euroskeptických ruskojazyčných menšin na populaci obou zemí.

Ve všech třech zemích se ve výsledcích referenda projevilo zejména etnické složení a hospodářská situace regionů. Etnické složení bylo jednoznačně nejdůležitějším faktorem v Lotyšsku, kde etničtí Lotyši hlasovali výrazně pro vstup do EU, zatímco příslušníci menšin byli spíše proti vstupu. V Litvě se projevil podobný vzorec, byť v poněkud menší míře, a etnická struktura ovlivnila jak výsledky referenda, tak i účast voličů (regiony s národnostními menšinami vykazovaly vyšší podíl hlasujících proti přistoupení k EU a také nižší účast v referendu). V Estonsku naopak výsledky referenda souvisejí zejména s ekonomickou situací, zatímco etnické složení je překvapivě až druhořadým faktorem. Pro vstup do EU hlasovali zejména obyvatelé bohatších, metropolitních regionů, proti se naopak vyslovili obyvatelé regionů potýkajících se s hospodářskými problémy.

Použitá literatura

- Beresnevičiūtė-Nosálová, H. (2006): *Stručná historie států – Litva*, Praha, Nakladatelství Libri.
- Berg, E. – Oras, S. (2000): Writing Post-Soviet Estonia onto the World Map, *Political Geography*, Vol. XIX, No. 5, pp. 601-625.
- Cepulkauskaitė, I. (1999): *Majority-minority: Ethnic Relations in the Contemporary States*, on-line text <www.socium.lt/Eng/Nr3/mazumos.asp>.
- Dančák, B. et al. (1999): *Pobaltí v transformaci*, Brno, MU-MPÚ.
- Dostál, P. (2002): EU Enlargement and the Public Opinion on the Czech Republic: An Explanatory Analysis, *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, roč. CVII, č. 2, s. 121-138.
- Eglājs, R. (2003): *The Referendum and Ethnicity or Measuring Integration*, on-line text <<http://www.policy.lv/index.php?id=102756&lang=en>>.
- Fiala, P. – Pitrová, M. (2005): Význam a funkce evropských referend, in: P. Fiala – M. Pitrová: *Evropská referenda*, Brno, CDK.
- Chytilík, R. – Šedo, J. (2004): Politické strany, teritoriální homogenita a postkomunistické země; teoreticko-metodologická poznámka, *Středoevropské politické studie*, roč. VI, č. 1, on-line text <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=187>>.
- Korhonen, I. (2001): Progress in the Economic Transition in the Baltic Countries, *Post-Soviet Geography and Economics*, Vol. XLII, No. 6, pp. 440-463.
- Kovács, P. (1998): *A Comparative Typology of Ethnic Relations in Central and Eastern Europe*, Budapest, CEU/OSI Publications Office.
- Krišjāne, Z. – Bauls, A. – Vilciņš, A. (2004): Changing Patterns of Population Mobility in Latvia, *Ģeogrāfiski raksti/Folia Geographica*, Vol. XII, pp. 65-73.
- Kruusvall, J. (2002): *Integration Inhibiting Attitudes and Development Options for Ethnic Relations*, Tallinn, Estonian Migration Foundation, on-line text <www.meis.ee/pictures/KRUUSVALL.pdf>.
- Kubát, M. a kol. (2001): *Východní rozšíření Evropské unie. Východiska – stav – perspektivy*, Brno, MU-MPÚ.
- Kuchyňková, P. (2005a): Evropská referenda – Estonsko, in: P. Fiala – M. Pitrová: *Evropská referenda*, Brno, CDK.

- Kuchyňková, P. (2005b): Evropská referenda – Litva, in: P. Fiala – M. Pitrová: *Evropská referenda*, Brno, CDK.
- Kuchyňková, P. (2005c): Evropská referenda – Lotyšsko, in: P. Fiala – M. Pitrová: *Evropská referenda*, Brno, CDK.
- Kultalahti, O. – Karppi, J. I. – Rantala, H. (1997): Baltic Countries and the Baltic Region, *European Spatial Research and Policy*, Vol. IV, No. 1, pp. 63-84.
- Pabriks, A. (2002): *Occupational representation and ethnic discrimination in Latvia*, Riga, Latvian Centre for Human Rights and Ethnic Studies, Soros Foundation, on-line text <www.policy.lv>.
- Pečínka, B. (2003): *Zvláštní průběh referend*, Reflex, č. 26/2003, on-line text <<http://www.reflex.cz/Clanek13363.html>>.
- Petta, I. (2002): *Estonians and Non-Estonians: A Typology of Tolerance*, Tallinn, Estonian Migration Foundation, on-line text <www.meis.ee/pictures/PETTEXT.pdf>.
- Pitrová, M. (2003): Pátá vlna rozšiřování EU – standardní postup, či nová metodika?, *Středoevropské politické studie*, roč. V, č. 4, on-line text <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=177>>.
- Rauscherová, K. (2007): *Soužití ruské menšiny s domácími národnostmi v pobaltských státech*, diplomová práce, Praha, Pedagogická fakulta UK.
- Smagars, A. (2003): *Latgale's „No“ to the European Union – the Reasons behind the Divide*, on-line text <<http://www.policy.lv/index.php?id=102753&lang=en>>.
- Stanaitis, S. (1992): Development of Lithuanian Rural Settlement System in the 20th Century, *Geography in Lithuania/Geografija Lietuvoje*, Vilnius, s. 131-138.
- Sychra, Z. (2002): Evropská unie a rozšíření na východ, *Středoevropské politické studie*, roč. IV, č. 2-3, on-line text <<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=42>>.
- Švec, L. – Macura, V. – Štoll, P. (1996): *Dějiny pobaltských zemí*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- Švec, L. (2003): *Konec cesty? Referenda o vstupu pobaltských států do Evropské unie*, on-line text <<http://www.euractiv.cz/evropa-dnes0/clanek/konec-cesty-referenda-o-vstupu-pobaltskch-republik-do-evrops>>.
- Tammaru, T. (2001): Urbanization in Estonia in the 1990s: Soviet Legacy and the Logic of Transition, *Post-Soviet Geography*, Vol. XLII, No. 7, pp. 504-518.
- Tammaru, T. (2002): Universal and Specific Features of Urbanization in Estonia under Socialism: The Empirical Evidence of the Sources of Urban and Rural Population Growth, *The Professional Geographer*, Vol. LIV, No. 4, pp. 544-556.
- Vaitekūnas, S. (1992): Geopolitics in Lithuania, *Geography in Lithuania/Geografija Lietuvoje*, Vilnius, pp. 4-19.
- Vildziunienė, A. (1999): *Outlines of Migration Policy in Lithuania, Latvia and Estonia*, on-line text <www.sociumas.lt/Eng/Nr9/migrac.asp>.

Statistické zdroje

- Estonská národní volební komise* (výsledky referenda o vstupu do EU 2003), on-line zdroj <<http://www.vvk.ee/engindex.html>>.
- Estonský statistický úřad* (výsledky sčítání lidu 2000), on-line zdroj <http://pub.stat.ee/px-web.2001/I_Databas/Population_Census/Population_Census.asp>.
- Litvská centrální volební komise* (výsledky referenda o vstupu do EU 2003), on-line zdroj <http://www3.lrs.lt/pls/rink/w3_paieska.forma_e?p_kom=1>.

Litovský statistický úřad (výsledky sčítání lidu 2001), on-line zdroj <http://db.stat.gov.lt/sips/Database/cen_en/p71en/demography/demography.asp>.

Lotyšská centrální volební komise (výsledky referenda o vstupu do EU 2003), on-line zdroj <<http://web.cvk.lv/pub/public/28333.html>>.

Lotyšský statistický úřad (výsledky sčítání lidu 2000), on-line zdroj <<http://data.csb.gov.lv/DATABASEEN/tautassk/databasetree.asp?lang=1>>.

Přílohy

Příloha č. 1. Výsledky referenda o vstupu do EU a národnostní struktura v regionech Litvy.

region (savivaldybė)	výsledky referenda o vstupu do EU (2003)										podíl jednotlivých národností na celkovém počtu obyvatel (% , 2001)								
	počet voličů	počet okrsků	počet hlasů	účast (%)	hlasů pro	%	hlasů proti	%	neplat. hlasů	%	Litevci	Poláci	Rusové	Bělorusové	Ukrajinci	Židé	Němci	Tataři	Lotyšši
Akmenė	22395	18	14684	65,57	13313	91,63	1216	8,37	155	1,06	94,67	0,31	2,71	0,29	0,43	0,01	0,10	0,03	0,94
Alytus	25981	45	16331	62,86	14615	91,21	1409	8,79	307	1,88	97,45	0,91	0,51	0,08	0,14	0,00	0,04	0,71	0,01
Alytus město	54113	24	35223	65,09	33180	95,24	1660	4,76	383	1,09	97,06	0,66	1,17	0,17	0,19	0,01	0,05	0,27	0,03
Anykščiai	28011	37	18630	66,51	16702	90,95	1662	9,05	266	1,43	96,42	0,35	2,62	0,11	0,16	0,01	0,03	0,01	0,03
Birštonas	4225	3	2865	67,81	2619	93,17	192	6,83	54	1,88	98,46	0,39	0,68	0,09	0,20	0,00	0,06	0,04	0,02
Biržai	27902	32	19015	68,15	17000	90,96	1689	9,04	326	1,71	98,22	0,14	0,86	0,13	0,18	0,00	0,02	0,01	0,23
Druskininkai	19412	14	13062	67,29	12020	92,87	923	7,13	119	0,91	90,22	3,91	3,09	1,46	0,48	0,04	0,05	0,04	0,02
Elektrėnai	21757	15	12919	59,38	11704	91,77	1049	8,23	166	1,28	82,08	7,52	6,59	1,27	0,95	0,03	0,11	0,16	0,06
Ignalina	18894	27	12227	64,71	10196	84,99	1800	15,01	231	1,89	79,13	8,29	9,15	1,98	0,51	0,02	0,07	0,15	0,12
Jonava	37610	27	23395	62,20	21487	92,82	1663	7,18	245	1,05	86,24	1,36	9,45	0,67	0,82	0,02	0,12	0,06	0,07
Joniškis	24180	26	15077	62,35	13202	88,96	1638	11,04	237	1,57	97,40	0,15	1,15	0,19	0,19	0,01	0,05	0,01	0,39
Jurbarkas	28998	31	18925	65,26	17058	91,68	1549	8,32	318	1,68	98,68	0,10	0,49	0,05	0,14	0,02	0,19	0,01	0,03
Kaišiadorys	29443	29	18412	62,53	16603	91,40	1562	8,60	247	1,34	95,25	0,99	2,73	0,27	0,28	0,01	0,02	0,06	0,02
Kalvarija	10433	17	6116	58,62	5388	89,52	631	10,48	97	1,59	98,61	0,19	0,67	0,10	0,12	0,01	0,08	0,01	0,01
Kaunas město	283930	116	195397	68,82	183954	94,98	9714	5,02	1729	0,88	92,90	0,42	4,39	0,30	0,50	0,11	0,10	0,05	0,06
Kaunas	62176	42	41911	67,41	39352	94,66	2220	5,34	339	0,81	96,44	0,56	2,02	0,12	0,27	0,01	0,07	0,03	0,02
Kazlų Rūda	11504	14	7206	62,64	6476	91,74	583	8,26	147	2,04	98,08	0,13	0,83	0,27	0,24	0,00	0,16	0,01	0,05
Kėdainiai	49332	54	33954	68,83	30761	92,00	2675	8,00	518	1,53	95,46	0,77	2,33	0,29	0,36	0,01	0,06	0,02	0,04
Kelmė	31653	41	19041	60,16	16941	90,20	1841	9,80	259	1,36	97,97	0,05	1,53	0,03	0,05	0,01	0,05	0,00	0,01
Klaipėda	35146	31	21558	61,34	19836	93,24	1439	6,76	283	1,31	96,99	0,11	1,74	0,19	0,20	0,01	0,32	0,02	0,04
Klaipėda město	139309	55	79067	56,76	70366	89,97	7846	10,03	855	1,08	71,29	0,39	21,31	1,87	2,41	0,17	0,21	0,12	0,12
Kretinga	34432	38	21347	62,00	19616	93,13	1446	6,87	285	1,34	98,64	0,06	0,71	0,09	0,13	0,01	0,07	0,01	0,08
Kupiškis	19123	24	12230	63,95	10761	89,40	1276	10,60	193	1,58	97,31	0,26	1,75	0,15	0,20	0,00	0,03	0,00	0,06

region (savivaldybė)	výsledky referenda o vstupu do EU (2003)										podíl jednotlivých národností na celkovém počtu obyvatel (% , 2001)								
	počet voličů	počet okrsků	počet hlasů	účast (%)	hlasů pro	%	hlasů proti	%	neplat. hlasů	%	Litevci	Poláci	Rusové	Bělorusové	Ukrajinci	Židé	Němci	Tataři	Lotyšši
Lazdijai	21738	30	14060	64,68	12328	88,91	1538	11,09	194	1,38	98,31	0,39	0,86	0,05	0,09	0,00	0,07	0,01	0,00
Marijampolė	53588	41	33809	63,09	31318	93,53	2165	6,47	326	0,96	98,15	0,20	0,77	0,12	0,16	0,01	0,16	0,02	0,02
Mažeikiai	48939	38	30623	62,57	28086	92,71	2209	7,29	328	1,07	95,89	0,14	2,36	0,36	0,28	0,02	0,09	0,04	0,25
Molėtai	20019	24	12057	60,23	10585	89,18	1284	10,82	188	1,56	88,29	8,09	2,82	0,23	0,13	0,00	0,04	0,01	0,03
Neringa	2199	3	1754	79,76	1623	93,65	110	6,35	21	1,20	92,46	0,25	5,20	0,59	0,71	0,13	0,21	0,08	0,04
Pagėgiai	9336	11	5509	59,01	4976	91,00	492	9,00	41	0,74	97,32	0,20	1,45	0,26	0,14	0,01	0,26	0,02	0,05
Pakruojis	22429	38	13960	62,24	11907	86,56	1849	13,44	204	1,46	98,45	0,11	0,64	0,05	0,24	0,01	0,02	0,00	0,22
Palanga město	13494	7	9681	71,74	9066	94,28	550	5,72	65	0,67	94,05	0,24	2,72	0,30	0,59	0,06	0,11	0,04	1,25
Panevėžys	33659	43	22350	66,40	19898	90,57	2072	9,43	380	1,70	97,60	0,27	1,31	0,14	0,23	0,00	0,05	0,01	0,04
Panevėžys město	89229	29	63530	71,20	59117	93,73	3957	6,27	456	0,72	95,69	0,19	2,88	0,20	0,36	0,02	0,02	0,02	0,05
Pasvalys	26616	35	17141	64,40	14894	88,52	1932	11,48	315	1,84	98,78	0,06	0,57	0,09	0,17	0,00	0,01	0,01	0,11
Plungė	32300	28	20778	64,33	18859	91,96	1649	8,04	270	1,30	98,78	0,05	0,63	0,06	0,18	0,00	0,02	0,01	0,03
Prienai	27212	32	16989	62,43	15384	91,71	1390	8,29	215	1,27	98,31	0,29	0,70	0,08	0,15	0,01	0,06	0,03	0,01
Radviliškis	39707	44	25923	65,29	22854	89,23	2759	10,77	310	1,20	95,73	0,22	2,95	0,30	0,31	0,01	0,05	0,02	0,05
Raseiniai	34174	46	22678	66,36	20071	89,80	2281	10,20	326	1,44	98,90	0,10	0,55	0,08	0,10	0,01	0,04	0,00	0,01
Rietavas	7955	9	5126	64,44	4541	90,73	464	9,27	121	2,36	99,02	0,08	0,45	0,03	0,08	0,00	0,07	0,00	0,02
Rokiškis	33254	42	22230	66,85	19201	87,98	2623	12,02	406	1,83	92,40	0,37	6,22	0,20	0,28	0,01	0,03	0,01	0,14
Skuodas	19518	24	11914	61,04	10440	89,29	1252	10,71	222	1,86	98,79	0,05	0,63	0,04	0,05	0,00	0,02	0,00	0,29
Šakiai	29948	36	20151	67,29	17712	89,61	2054	10,39	385	1,91	99,02	0,13	0,34	0,10	0,09	0,01	0,08	0,01	0,02
Šalčininkai	30277	36	16995	56,13	13291	79,40	3449	20,60	255	1,50	10,40	79,48	4,96	2,90	0,64	0,02	0,02	0,08	0,03
Šiauliai	39169	40	24113	61,56	22045	92,46	1798	7,54	270	1,12	97,01	0,12	1,93	0,11	0,22	0,02	0,06	0,02	0,10
Šiauliai město	97652	34	65459	67,03	60276	93,28	4345	6,72	838	1,28	92,81	0,18	4,77	0,37	0,65	0,10	0,08	0,04	0,10
Šilalė	23283	27	14131	60,69	12365	88,88	1547	11,12	219	1,55	99,56	0,02	0,24	0,02	0,03	0,00	0,03	0,00	0,01
Šilutė	41024	37	26309	64,13	24245	93,33	1732	6,67	332	1,26	96,34	0,16	1,95	0,13	0,16	0,01	0,71	0,02	0,02
Širvintos	15865	24	9721	61,27	8566	88,93	1066	11,07	89	0,92	86,64	9,99	1,92	0,46	0,36	0,03	0,03	0,03	0,02
Švenčionys	26293	29	16004	60,87	12986	82,33	2787	17,67	231	1,44	51,00	27,43	13,25	4,39	0,69	0,07	0,04	0,29	0,04
Tauragė	39990	33	25421	63,57	23540	93,77	1563	6,23	318	1,25	98,42	0,06	0,79	0,09	0,20	0,01	0,18	0,01	0,02

region (savivaldybė)	výsledky referenda o vstupu do EU (2003)										podíl jednotlivých národností na celkovém počtu obyvatel (% , 2001)								
	počet voličů	počet okrsků	počet hlasů	účast (%)	hlasů pro	%	hlasů proti	%	neplat. hlasů	%	Litevci	Poláci	Rusové	Bělorusové	Ukrajinci	Židé	Němci	Tataři	Lotyšši
Telšiai	42703	33	26500	62,06	24452	93,26	1768	6,74	280	1,06	97,86	0,04	1,51	0,11	0,13	0,01	0,03	0,01	0,05
Trakai	29019	26	14130	48,69	12373	88,60	1592	11,40	165	1,17	52,97	33,18	8,53	2,35	0,68	0,05	0,03	0,17	0,03
Ukmergė	37934	40	24452	64,46	21820	90,64	2254	9,36	378	1,55	94,35	0,69	3,78	0,28	0,39	0,02	0,05	0,02	0,02
Utena	38885	29	26052	67,00	23868	92,63	1900	7,37	284	1,09	96,12	0,57	2,45	0,12	0,21	0,00	0,04	0,03	0,05
Varėna	25150	34	17479	69,50	15770	91,49	1467	8,51	242	1,38	90,45	6,64	1,09	0,97	0,20	0,00	0,05	0,07	0,01
Vilkaviškis	38748	43	23964	61,85	21431	90,70	2198	9,30	335	1,40	98,66	0,15	0,51	0,09	0,09	0,00	0,18	0,01	0,01
Vilnius město	422705	162	258872	61,24	228057	89,08	27953	10,92	2862	1,11	57,50	18,86	14,03	4,07	1,29	0,50	0,07	0,19	0,08
Vilnius	68201	53	35659	52,29	28356	80,97	6665	19,03	638	1,79	22,41	61,32	8,39	4,37	0,70	0,04	0,04	0,41	0,05
Visaginas město	18520	16	6911	37,32	5385	78,44	1480	21,56	46	0,67	14,95	8,60	52,42	9,68	5,36	0,10	0,37	0,89	0,35
Zarasai	18195	24	11282	62,01	9423	85,11	1648	14,89	211	1,87	71,48	6,65	19,71	0,86	0,40	0,03	0,04	0,11	0,14
Litva celkem	2638886	2040	1672309	63,37	1504259	91,07	147525	8,93	20525	1,23	83,45	6,74	6,31	1,23	0,65	0,12	0,09	0,09	0,08

Zdroj: *Literská centrální volební komise* <http://www3.lrs.lt/pls/rink/w3_paieska.forma_e?p_kom=1>.

Literský statistický úřad <http://db.stat.gov.lt/sips/Database/cen_en/p71en/demography/demography.asp>.

Příloha č. 2. Výsledky referenda o vstupu do EU a národnostní struktura v regionech Lotyšska.

region (rajons)	výsledky referenda o vstupu do EU (2003)								podíl jednotlivých národností na celkovém počtu obyvatel (% , 2000)											
	účast (%)	hlasů celkem	hlasů pro	%	hlasů proti	%	neplat. hlasů	%	Lotyšši	Rusové	Bělorusové	Ukrajinci	Poláci	Litevci	Židé	Cikáni	Němci	Tataři	Estonci	ostatní
Rīga město	74,79	277072	163746	59,52	111378	40,48	1948	0,70	41,00	43,89	4,68	4,17	2,09	0,85	1,08	0,15	0,18	0,24	0,14	1,53
Daugavpils město	61,71	36796	11383	31,51	24743	68,49	670	1,82	15,96	55,22	8,78	2,36	14,93	0,98	0,59	0,32	0,12	0,17	0,03	0,55
Jelgava město	74,75	27246	17546	64,72	9565	35,28	135	0,50	50,97	32,46	6,43	3,41	2,06	1,56	0,22	1,59	0,17	0,13	0,11	0,88
Jūrmala město	79,44	23781	14918	63,15	8705	36,85	158	0,66	49,11	37,09	4,50	2,91	1,67	0,95	0,52	0,79	0,19	0,18	0,10	1,98
Liepāja město	76,98	31944	24436	76,96	7317	23,04	191	0,60	49,36	35,00	3,99	5,71	1,25	2,99	0,24	0,05	0,21	0,17	0,06	0,96
Rēzekne město	74,67	19431	8349	43,54	10826	56,46	256	1,32	42,59	50,65	1,73	1,26	2,69	0,21	0,27	0,04	0,09	0,07	0,05	0,33
Ventspils město	76,21	17086	12505	73,62	4482	26,38	99	0,58	51,58	31,97	5,20	5,29	1,20	0,81	0,13	2,35	0,23	0,27	0,10	0,88
Aizkraukle	71,70	19869	14853	75,29	4874	24,71	142	0,71	75,72	14,63	2,69	1,52	1,45	3,13	0,02	0,22	0,17	0,05	0,05	0,35
Alūksne	72,41	13010	10046	77,81	2865	22,19	99	0,76	81,86	13,81	0,50	1,25	0,32	0,21	0,03	0,14	0,06	0,06	1,25	0,52
Balvi	67,32	14237	9430	67,16	4611	32,84	196	1,38	76,57	19,53	0,72	0,82	0,33	0,09	0,03	0,41	0,15	0,01	0,04	1,30
Bauska	71,60	23558	17823	76,11	5595	23,89	140	0,59	73,09	11,27	4,01	2,24	1,55	6,79	0,03	0,17	0,11	0,05	0,05	0,64

Cēsis	76,73	31124	24922	80,61	5995	19,39	207	0,67	85,13	9,59	1,65	0,97	1,06	0,48	0,04	0,15	0,13	0,02	0,09	0,68
Daugavpils	63,37	16407	7946	49,08	8244	50,92	217	1,32	39,47	38,01	6,66	1,35	11,85	1,55	0,05	0,46	0,09	0,06	0,03	0,42
Dobele	70,83	17184	13293	77,93	3764	22,07	127	0,74	72,97	12,25	4,64	1,88	1,61	5,41	0,04	0,43	0,07	0,04	0,06	0,58
Gulbene	67,79	13187	9994	76,29	3106	23,71	87	0,66	84,41	11,82	1,12	0,98	0,81	0,24	0,03	0,24	0,05	0,04	0,06	0,19
Jelgava	64,70	14116	9841	70,12	4193	29,88	82	0,58	65,07	18,62	7,58	1,98	2,29	3,38	0,03	0,12	0,14	0,06	0,06	0,67
Jēkabpils	67,43	23794	16429	69,75	7124	30,25	241	1,01	67,10	22,86	3,04	1,45	2,43	1,73	0,14	0,54	0,13	0,16	0,05	0,39
Krāslava	61,29	13881	6671	48,83	6991	51,17	219	1,58	48,24	24,35	18,09	1,16	6,63	0,35	0,06	0,55	0,10	0,04	0,02	0,42
Kuldīga	71,98	19308	15868	82,66	3328	17,34	112	0,58	91,22	3,36	0,79	0,99	0,54	1,99	0,02	0,67	0,14	0,01	0,04	0,24
Liepāja	69,46	22165	18292	83,02	3740	16,98	133	0,60	87,22	3,53	0,87	1,23	0,42	6,12	0,01	0,08	0,10	0,04	0,04	0,33
Līmbaži	73,98	20835	17063	82,41	3641	17,59	131	0,63	88,30	6,27	1,27	1,26	0,85	0,60	0,01	0,61	0,19	0,05	0,24	0,35
Ludza	65,04	15282	7571	50,41	7448	49,59	263	1,72	56,30	36,13	4,05	1,38	1,07	0,26	0,12	0,12	0,04	0,03	0,05	0,44
Madona	72,47	23287	17801	77,00	5316	23,00	170	0,73	87,15	8,91	1,32	0,77	0,84	0,39	0,02	0,24	0,06	0,02	0,05	0,24
Ogre	77,61	32945	24458	74,64	8308	25,36	179	0,54	75,97	15,81	3,07	1,52	1,42	0,77	0,08	0,12	0,11	0,07	0,11	0,95
Preiļi	65,48	18997	12379	65,89	6407	34,11	211	1,11	67,44	26,99	1,60	0,92	1,90	0,23	0,02	0,49	0,05	0,01	0,01	0,35
Rēzekne	59,97	18295	9421	52,18	8633	47,82	241	1,32	56,92	38,96	1,28	0,79	1,24	0,18	0,01	0,26	0,06	0,03	0,02	0,25
Rīga	81,36	72134	51151	71,31	20583	28,69	400	0,55	63,74	24,93	4,35	2,64	1,86	1,04	0,15	0,06	0,20	0,16	0,11	0,76
Saldus	69,64	17836	14052	79,34	3659	20,66	125	0,70	83,14	5,47	1,62	1,24	0,62	7,19	0,01	0,13	0,13	0,03	0,05	0,37
Talsi	73,58	26027	20755	80,23	5114	19,77	158	0,61	91,89	3,61	0,84	0,74	0,66	0,52	0,03	1,18	0,09	0,01	0,07	0,36
Tukums	72,88	27585	21875	79,73	5560	20,27	150	0,54	84,12	8,45	2,42	1,30	1,02	1,09	0,06	1,00	0,08	0,05	0,05	0,35
Valka	75,72	16744	13757	82,65	2888	17,35	99	0,59	80,45	12,88	2,24	1,36	0,86	0,46	0,00	0,22	0,20	0,03	0,51	0,80
Valmiera	75,03	30939	25703	83,47	5089	16,53	147	0,48	82,62	11,20	2,16	1,07	0,98	0,49	0,01	0,40	0,08	0,03	0,18	0,76
Ventspils	65,26	6595	5246	80,07	1306	19,93	43	0,65	89,90	4,91	0,85	1,68	0,53	1,06	0,01	0,14	0,04	0,05	0,08	0,74
zahraničí	24,60	7770	7177	92,50	582	7,50	11	0,14	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Lotyšsko celkem	72,58	1010467	676700	67,49	325980	32,51	7787	0,77	57,66	29,58	4,09	2,68	2,50	1,41	0,44	0,35	0,15	0,13	0,11	0,92

Zdroj: Lotyšská centrální volební komise <<http://web.cvk.lv/pub/public/28333.html>>.

Lotyšský statistický úřad <<http://data.csb.gov.lv/DATABASEEN/tautassk/databasetree.asp?lang=1>>.

Příloha č. 3. Výsledky referenda o vstupu do EU a národnostní struktura v regionech Estonska.

region (maakond)	výsledky referenda o vstupu do EU (2003)									podíl jednotlivých národností na celkovém počtu obyvatel (%, 2000)											
	počet voličů	počet hlasů	účast (%)	hlasů pro	%	hlasů proti	%	neplat. hlasů	%	Estonci	Rusové	Ukrajinci	Bělorusové	Finové	Tataři	Lotyšši	Poláci	Židé	Litevci	Němci	ostatní
Harjumaa	79598	54123	68,00	37670	69,86	16251	30,14	202	0,37	73,21	19,79	2,47	1,44	0,92	0,28	0,13	0,18	0,06	0,21	0,14	0,80
Hiiumaa	8524	5613	65,85	3793	67,89	1794	32,11	26	0,46	98,13	1,01	0,19	0,10	0,14	0,00	0,08	0,02	0,02	0,02	0,02	0,10
Ida-Virumaa	65049	36370	55,91	20634	57,00	15565	43,00	171	0,47	19,99	69,54	2,68	2,91	1,44	0,35	0,20	0,29	0,11	0,18	0,27	1,03
Järvamaa	29980	18901	63,05	12886	68,41	5950	31,59	65	0,34	93,23	3,35	1,14	0,15	1,06	0,02	0,07	0,11	0,01	0,05	0,19	0,31
Jõgevamaa	28879	17316	59,96	11309	65,69	5907	34,31	100	0,58	89,65	7,76	0,70	0,26	0,83	0,02	0,06	0,03	0,01	0,05	0,09	0,20
Läänemaa	21022	13287	63,21	8759	66,18	4477	33,82	51	0,38	87,32	9,04	1,42	0,50	0,50	0,11	0,07	0,03	0,03	0,13	0,13	0,48
Lääne-Virumaa	48350	29406	60,82	19315	66,05	9930	33,95	161	0,55	84,29	10,79	1,39	0,62	1,64	0,08	0,06	0,13	0,03	0,19	0,10	0,41
Pärnumaa	67328	42982	63,84	28573	66,74	14237	33,26	172	0,40	86,88	9,33	1,32	0,39	0,68	0,08	0,17	0,09	0,04	0,12	0,15	0,37
Põlvamaa	25471	14701	57,72	9043	61,90	5565	38,10	93	0,63	94,41	4,15	0,48	0,09	0,42	0,01	0,06	0,01	0,00	0,02	0,03	0,13
Raplamaa	28256	18066	63,94	11597	64,45	6397	35,55	72	0,40	92,77	4,10	0,80	0,41	0,90	0,02	0,08	0,03	0,01	0,06	0,13	0,44
Saaremaa	28869	17825	61,74	11084	62,41	6676	37,59	65	0,36	98,10	1,07	0,22	0,08	0,18	0,00	0,04	0,01	0,00	0,02	0,02	0,09
Tallinn město	224593	154011	68,57	104822	68,30	48646	31,70	543	0,35	53,73	36,52	3,67	1,98	0,61	0,32	0,21	0,23	0,40	0,24	0,13	1,05
Tartu město	72623	47249	65,06	33859	72,56	12806	27,44	584	1,24	79,47	16,06	1,22	0,48	1,06	0,08	0,10	0,14	0,15	0,09	0,12	0,64
Tartumaa	36319	22033	60,67	14967	68,27	6957	31,73	109	0,49	87,87	9,60	0,58	0,16	1,02	0,04	0,07	0,05	0,02	0,06	0,07	0,24
Valgamaa	25008	15028	60,09	9314	62,29	5638	37,71	76	0,51	82,48	12,48	1,43	0,65	0,56	0,06	1,05	0,12	0,04	0,11	0,15	0,62
Viljandimaa	44264	27268	61,60	18494	68,16	8640	31,84	134	0,49	93,71	3,64	0,66	0,18	1,01	0,02	0,12	0,06	0,02	0,08	0,08	0,17
Võrumaa	30813	18888	61,30	10955	58,27	7844	41,73	89	0,47	94,02	4,18	0,46	0,14	0,38	0,02	0,15	0,03	0,02	0,03	0,03	0,19
zahraničí	2768	2768	100,00	2583	93,69	174	6,31	11	0,40	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Estonsko	864946	553067	63,94	367074	66,70	183280	33,30	2713	0,49	67,90	25,63	2,12	1,26	0,86	0,19	0,17	0,16	0,16	0,15	0,14	0,69

Zdroj: Estonská národní volební komise <<http://www.vvk.ee/engindex.html>>.

Estonský statistický úřad <http://pub.stat.ee/px-web.2001/1_Databas/Population_Census/Population_Census.asp>.

Pozn.: Největší města Tallinn a Tartu jsou z důvodu zjednodušení analýzy vyloučena jako samostatné regiony, přestože nejsou samostatnými správními regiony (maakond).